

DOMINIK KUBICKI
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Historyczny

Marie-Dominique Chenu i przezwyciężenie kryzysu modernistycznego

Marie-Dominique Chenu and the Overcoming of the Modernist Crisis

W polskojęzycznych publikacjach teologicznych prawie przemilczano aktualnie mijającą stuletnią rocznicę wydarzeń znanych pod nazwą kryzysu modernistycznego, zaistniałego w teologii katolickiej w początkach XX stulecia w wyniku próby zastosowania w refleksji teologicznej ówczesnie nowych metod badawczych, czyli metody historyczno-krytycznej¹. Ponad stuletnia perspektywa czasu zdaje się nie tylko neutralizować emocjonalną ocenę zajętych wówczas stanowisk i ostatecznie przyjętych rozwiązań wobec tamtego kryzysu ze strony *magisterium* Kościoła, ale także ukazywać poszczególny „kryzys” we właściwej mu perspektywie historycznej, uwydatniając jego dydaktyczne znaczenie, zarówno dla zrozumienia rozwoju samej teologii (jako wiary *in statu scientiae* czy szerzej jako *fides quaerens intellectum*), jak i dla ukazania możliwości uniknięcia podobnego kryzysu czy zastosowania podobnych rozwiązań w odniesieniu do mogących nastąpić innych, podobnych kryzysów.

Korzystne jest niewątpliwie prześledzenie jakichkolwiek ocen i analiz przyczyn owego potężnego kryzysu doktrynalnego, ówczesnie wyzwającego jak by nie było istne trzęsienie ziemi w studium źródeł objawienia chrześcijańskiego i w rozwoju metody teologicznej. Jednak nabierają one wyjątkowego znaczenia, kiedy ich autorem jest Marie-Dominique Chenu (1895-1990), dominikanin, jeden z twórców finalizowania odnowy teologii w pierwszej połowie XX stulecia,

¹ Por. E. Poulat, *Histoire, dogme et critique dans la crise moderniste*, Paris 1962; tenże, *Modernistica*, Paris 1982; tenże, *Critique et mystique. Autour de Loisy, ou la conscience catholique et l'esprit moderne*, Paris 1984; C. Tresmontant, *La crise moderniste*, Paris 1979; E. Marlé, *Au coeur de la crise moderniste. Le dossier inédit d'une controverse*, Paris 1960. Zob. także: D. Kubicki, *Le Saulchoir, czyli 'wypadek' teologiczny lat czterdziestych XX wieku*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, t. 17, Poznań 2004.

zapoczątkowanej w drugiej połowie XIX wieku nawiązaniem i podjęciem wcześniejszego wysiłku szkoły teologicznej w Tübingen, a doprowadzającej do odnowy soborowej Vaticanum Secundum. Aktualność zawartych w poszczególnych publikacjach Chenu jego analiz przyczyn kryzysu modernistycznego wypływa nie tyle z faktu stuletniej rocznicy ówczesnych kryzysowych wydarzeń, co przede wszystkim z konieczności kontynuowania odnowy soborowej w życiu praktycznym Kościołów lokalnych i poszczególnych jego wspólnot parafialnych lub dalszego jej pogłębienia. Ta z kolei prowadzi do wypracowania koncepcji teologii na miarę potrzeby współczesnego czasu², czyli koncepcji pozwalającej w teologii jednoznacznie zamknąć postmodernistyczny³, przejściowy okres postrzegania rzeczywistości świata i człowieka wewnątrz społeczności, kształtujący jednocześnie tę ludzką obecność i życiową działalność.

Prezentację teologicznych analiz M.-D. Chenu przyczyn kryzysu modernistycznego w teologii katolickiej podejmiemy w trzech punktach. Zaczniemy od krytycznej prezentacji analiz przyczyn kryzysu, zawartych w publikacjach Che-

² Takim najbardziej istotnym problemem dla teologii uprawianej współcześnie, a jednocześnie dla życia pozytywnego wierzących wspólnot Kościoła [katolickiego], jest brak wymiaru metafizycznego, który w odniesieniu do refleksji teologicznej nie pozwala współcześnie uprawianej myśli teologicznej wyjść poza analizę doświadczenia religijnego, a w konsekwencji np. uniemożliwia *intellectus fidei* poprawne wyrażenie uniwersalnej i transcendentnej wartości prawdy objawionej – odpowiedzmy, problem ten został podniesiony m.in. w encyklice *Fides et ratio* papieża Jana Pawła II (1998). I chociaż ten niezwykle ważny głos w Kościele katolickim dotyczy głównie i przede wszystkim konieczności współczesnego wypracowania koncepcji teologii [katolickiej], której refleksja i usystematyzowany zbiór wiedzy byłyby zdolne ująć i wyrazić transcendencję objawienia chrześcijańskiego, to jednak jednocześnie wpisuje się on również w dość powszechną próbę poszukiwania wyjścia z postmodernizmu – i to nie tylko wewnątrz współcześnie uprawianej nauki (w ogóle).

³ Według współczesnych myślicieli istniałyby co najmniej dwa postmodernizmy: *postmodernizm I*, rozumiany w szerokim sensie jako epoka, która rozpoczęła się około 1875 roku i nastąpiła w historii Europy Zachodniej po okresie nowożytnym, zapoczątkowanym przez renesans przełomu wieków XV i XVI, oraz *postmodernizm II* – w wąskim sensie, rozumiany jako specyficzna forma krytyki kultury współczesnej, która uwidoczniła się na arenie intelektualnych debat około 1975 roku. Przyjęło się, że ten ostatni stanowi rezultat kondensacji cech, które akumulowały się od umownego roku 1875 i które sto lat później zostały poddane krytyce przez poststrukturalizm, dekonstrukcjonizm, narratywizm, nową falę feminizmu, badań kulturowych, badań nad postkolonializmem itd. O ile *postmodernizm I* byłby nie tyle programem, co kondycją kultury, która wywołała istotne pytania i ujawniła problemy charakterystyczne dla okresu przejściowego, o tyle *postmodernizm II* zdaje się być bardziej kwestią akademickich dyskusji i artystycznych projektów, które można by uznać za specyficzną odpowiedź na trudy owego przejścia. Por. np.: L. Hutcheon, *The politics of postmodernism*, London and New York: Routledge 1989, s. 1-29; D. Harvey, *The Condition of postmodernism. An Enquiry into the Origin of Cultural Change*, Cambridge 1993; G. Vattimo, *The End of Modernity*, Baltimore 1988; F. Jameson, *Postmodernism or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham 1991; J. McGowan, *Postmodernism and Its Critics*, Ithaca and London 1991; S. Best, D. Kellner, *Postmodern Theory. Critical Interrogations*, Macmillan 1991; N. Carrol, *Periodizing Postmodernism?*, Clio, vol. 26, n° 2, 1996, s. 127-158.

nu. Następnie podejmiemy analizę zaprezentowanego w nich sposobu przewyżnienia kryzysu. Wreszcie zastanowimy się nad aktualnością teologicznych analiz Chenu dla współczesnego wypracowania koncepcji teologii, zawierającej wymiar metafizyczny, tak aby *intellectus fidei* mógł z jej pomocą wyrazić uniwersalną i transcendentną wartość prawdy objawionej⁴ – bowiem współczesne wypracowanie koncepcji teologii nie odbywa się w próżni, a znajomość wcześniejszych nieomogów powinna skutkować wypracowaniem dojrzalszego systemu wiedzy teologicznej.

1. PRZYCZYNY KRYZYSU MODERNISTYCZNEGO, ZASZŁEGO W TEOLOGII KATOLICKIEJ W POCZĄTKACH XX STULECIA, W OCENIE CHENU

Chociaż kryzys modernistyczny, istniejący w teologii katolickiej w początkach XX stulecia, mógł stanowić odległą przeszłość, kiedy w latach trzydziestych tego stulecia ukazały się drukiem pierwsze dojrzałe prace Chenu, to jednak prawie wszystkie z nich zawierają nawiązanie do kryzysu, wykazując pilną konieczność przewyżnienia złej koncepcji wiary i teologii, które w rzymskim katolicyzmie zostały ukształtowane w wyniku ewolucji stanowiska zajętego przez potrydenckich katolickich teologów wobec luteriańskiej zasady *sola Scriptura, sola gratia* i *sola fides*⁵.

W ocenie Chenu, wystąpienie w teologii katolickiej tak zwanego kryzysu modernistycznego było nieuniknione⁶. Wypracowana wewnątrz dziewiętnastowiecznych nauk humanistyczno-społecznych metoda historyczno-krytyczna przyczyniła się do odnowienia konceptu poznania. Jednak zastosowanie w początkach XX wieku nauk krytycznych (tzw. metody krytyki tekstu) do tekstów biblijnych spowodowało dramat, polegający na zakwestionowaniu natchnienia Pisma Świętego, czyli wymiaru nadprzyrodzonego *Słowa* natchnionego⁷.

W spojrzeniu Chenu na zaistniały w teologii [katolickiej] kryzys modernistyczny charakterystyczne zdaje się być jego rozróżnienie pomiędzy jednostkowym faktem, czyli zastosowaniem metody krytyki tekstu do lektury [i badania] tekstu Biblii przez francuskiego profesora egzegezy biblijnej, A. Loisy'ego

⁴ Por. Jan Paweł II, *Fides et ratio*, 84.

⁵ Por. D. Kubicki, *Potrydencka koncepcja wiary i teologii w świetle teologicznych analiz Marie-Dominique Chenu OP (1895-1990)*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1 (193), 2006, s. 3-12.

⁶ Por. *Un théologien en liberté. Jacques Duquesne interroge le Père Chenu*, Paris 1975, s. 24. 38-39.

⁷ Por. np. M.-D. Chenu, *La théologie au Saulchoir*, w: tenże, *La Parole de Dieu (I). La foi dans l'intelligence*, Paris 1964, s. 254.

(1857-1940), w opublikowanej przez niego pracy: *L'Évangile et l'Église*⁸, a ogólnym klimatem i stanem dyscyplin prowadzącym do nieuniknionej konfrontacji przeciwstawnych sobie stanowisk. Poza naturalnym nawiązaniem do Loisy'ego⁹ w swej przełomowej pracy z lat trzydziestych XX stulecia: *Une école de théologie: le Saulchoir*¹⁰, Chenu uwydatnia bardziej ogólne tendencje ówczesnie wypracowywanej odnowy, które w zderzeniu z nowym konceptem racjonalności jako *Verstehen* nie mogły nie doprowadzić do konfliktu. Jego zdaniem, złączenie historyzmu modernistycznego i błędnej koncepcji teologii wiary przyczyniło się do wytworzenia istnego trzęsienia ziemi w studium źródeł objawienia i rozwoju metody teologicznej¹¹. Historyzm modernistyczny brał bowiem historię jako pewnego rodzaju absolut¹², podczas gdy to jedynie sama wiara winna być rozpozna-

⁸ Paris 1902.

⁹ Por. M.-D. Chenu, *Les yeux de la foi*, w: tamże, s. 21; tenże, *L'équilibre de la scolastique*, w: tamże, s. 234-235.

¹⁰ Por. M.-D. Chenu, *Une école de théologie: le Saulchoir*, w: G. Alberigo, M.-D. Chenu, E. Fouilloux, J.-P. Jossua, J. Ladrière, *Une école de théologie: le Saulchoir*, Paris 1985, s. 115. Zob. o publikacji *Une école de théologie: le Saulchoir* Chenu, np.: D. Kubicki, *Rola filozofii, rozróżnionej i autonomicznej w stosunku do teologii, nakreślona w Une école de théologie: le Saulchoir Marie-Dominique Chenu*, „Seminare” 20 (2004), s. 209-220; tenże, *Le Saulchoir czyli „wypadek” teologiczny lat czterdziestych XX wieku*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 17 (2004); tenże, *Założenia teologii jako wiary in statu scientiae zawarte w Une école de théologie: le Saulchoir M.-D. Chenu w kontekście współczesnego poszukiwania projektu teologicznego*, „Analecta Cracoviensia” XXXVI (2004), s. 213-227.

¹¹ Por. M.-D. Chenu, *Une école de théologie: le Saulchoir*, w: G. Alberigo, M.-D. Chenu, E. Fouilloux, J.-P. Jossua, J. Ladrière, *Une école de théologie: le Saulchoir*, Paris 1985, s. 138.

¹² Chenu podnosi problem rozumienia konceptu historii. Według niego nie chodziłoby o poznanie historii w natychmiastowości jej ekonomii czy też w niej samej jako pewnym absolutcie; chodziłoby o pewnego rodzaju odnalezienie powodów zaistnienia wydarzeń, historii, rozumianej jako „wolność bez przyczyn” („trouver des raisons à cette liberté sans raisons”), a nawet o pewnego rodzaju „zrozumienie” historii jako rzeczywistości otwartej, jako ciągu wydarzeń i faktów w ich jednostkowym kontekście (por. tamże, s. 137-138). Chenu podnosi problem rozumienia historii, który zarówno różni się od Hegłowskiego rozumienia historii, a więc jako absolutu, jak i dystansuje się od historyzmu. Możliwe jest prześledzenie w tekstach prac Chenu konceptu historii. Pewnego rodzaju podsumowanie wyników badań Chenu można odnaleźć w publikacji opartej na wywiadzie, przeprowadzonym z nim (por. *Un théologien en liberté. Jacques Duquesne interroge le Père Chenu*, Paris 1975). Przytaczamy bardzo interesujące fragmenty: „L'histoire est, suivant un mot qu'on a employé plus récemment mais qui appellerait quelque réserve, «révélatante»: l'histoire du monde est révélatante du dessein de Dieu. Non pas qu'on ajoute quelque chose à la Révélation. [...] mais, selon la promesse du Christ, l'Esprit est en travail qui nous enseigne ce qui n'est pas énoncé dans l'Évangile. Dieu partle aujourd'hui. Disant cela, je ne joue pas contre la primauté de l'Écriture: c'est précisément à l'intérieur de celle-ci que se créent peu à peu des consciences claires capables de dépasser la lettre, qui est lié à des conjonctures passagères. L'Ancien Testament. Le Nouveau aussi, sont liés, dans leur vocabulaire, leurs catégories, leurs modes de perceptions à une culture périmée. Ainsi, la véritable Tradition est une fermentation permanente de la Parole de Dieu. L'Évangile, la Bonne Nouvelle, dépasse les expressions écrites, l'Évangile, est au-delà de l'Écriture. Je dois toujours me référer à l'Écriture, expression première de la Parole de Dieu, mais quand cette Parole travaille en moi, elle provoque comme un dépassement continu. Une telle conception de l'événement et de

na jako posiadająca cechę absolutności¹³. Jednak nie była to jedyna przyczyna wynaturzonego postrzegania Biblii w wyniku zastosowanych nowych metod badawczych. Kryzys spowodowała przede wszystkim błędna teologia wiary, która w celu uprawiania racjonalistycznej apologetyki mistycznego przyłgnięcia ludzkiego podmiotu do *mysterium* Boskiego Przedmiotu „wyrzekła” się jego nadprzyrodzonej substancjalności¹⁴.

Opis błędnej koncepcji wiary (i konsekwentnie błędnej koncepcji teologii), ukształtowanej w okresie potrydenckim, czyli od końca XVI do około połowy XX wieków, w wyniku katolickiej reakcji na protestanckie stanowisko, osadzone na zasadzie: *sola Scriptura, sola gratia i sola fides*¹⁵, Chenu podejmuje parokrotnie. Jednak najbardziej pełną analizę zawiera: „Positon de la théologie”¹⁶, której zasadnicza treść została następnie wykorzystana w najdojrzalszej pracy Chenu z pierwszego okresu jego teologicznej twórczości: „Une école de théologie: le Saulchoir”¹⁷. Chenu wykazał w niej, że (neoscholastyczna) koncepcja wiary i teologii jako ponowożytna kontynuacja potrydenckiej (katolickiej) koncepcji wiary i teologii była w pewnej części odpowiedzialna za kryzys modernistyczny w teologii katolickiej w początkach XX stulecia w wyniku zastosowania w badaniach teologicznych nowej metody badawczej, tj. metody historyczno-krytycznej. Chenu wykazał również, że zbudowane wyłącznie na zasadzie *anty*-protestanckiej potrydenckie (katolickie) koncepcje wiary i teologii miały niewiele wspólnego z Akwinatowską koncepcją teologii jako wiary *in statu scientiae*, a co najwyżej stanowiły wypaczone konstrukcje teologii jako dyscypliny naukowej¹⁸. Potrydencka koncepcja wiary i teologii (w uproszczeniu) zostały bowiem ukształtowane w wyniku skostnienia katolickiego stanowiska w naturalnej reak-

l'histoire [...]” (*Un théologien en liberté. Jacques Duquesne interroge le Père Chenu*, s. 72), „La dialectique du passé et du présent – j’allais ajouter et de l’avenir – est principe d’intelligibilité. Au XIXe siècle, on s’est rendu compte que l’histoire n’est pas un appareil d’érudition servant à connaître le passé, et que la culture est portée par la mémoire du passé. On a compris que la culture ne peut s’engager dans l’avenir que si elle a réussi à intégrer le passé – non en le capitalisant, bien sûr; c’est une intégration dynamique qui est nécessaire” (tamże, s. 51).

¹³ Por. M.-D. Chenu, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 138.

¹⁴ „Historicisme moderniste, qui prenait l’histoire comme un absolu, alors que seule la foi est absolu; fausse théologie de la foi, qui renonçait à sa surnaturalité substantielle par crainte de ne plus pouvoir faire l’apologétique rationnelle d’un assentiment mystique” (tamże).

¹⁵ Por. D. Kubicki, *Le Saulchoir czyli „wypadek” teologiczny lat czterdziestych XX wieku*.

¹⁶ Por. M.-D. Chenu, *Position de la théologie*, „Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques” 24 (1935), s. 232-257; tenże, *Position de la théologie*, w: *La Parole de Dieu (I). La foi dans l’intelligence*, Paris 1964, s. 115-138.

¹⁷ Praca została opublikowana do użytku wewnętrznego w 1937 r.

¹⁸ Por. np. M.-D. Chenu, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 130-131; tenże, *La théologie est-elle une science?*, Paris 1957, s. 22-24; 29-52. „Une théologie ne se construit pas avec des *anti*, mais selon ses principes propres et la hiérarchie interne de ses objets: loi essentielle à tenir quand sont mises en jeu les méthodes” (tenże, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 130).

cji katolicyzmu na protestanckie rozszczepienie nierozłącznych w zamyśle średniowiecznych twórców teologii, ze św. Tomaszem z Akwinu na czele, koncepcji: prawdy wiary i organizmu hierarchicznego, powodujące w konsekwencji przeciwstawienie autorytetowi nauczającego Kościoła wewnętrznego natchnienia Ducha [Bożego]¹⁹. Normalna katolicka reakcja wobec protestanckiego przeakcentowania wewnętrzności mistyki ostatecznie przerodziła się w przeakcentowanie zewnętrzności postawy religijnej, a więc działania zewnętrznego (moralnego) i postępowania wierzącego podmiotu. Innymi słowy, w celu postawienia tamy mistyce protestanckiej, a przynajmniej zahamowania jej wpływu na stanowisko katolickie, uległy umniejszeniu misterium wewnętrznego poznania Bożego i rola nadprzyrodzonego oświecenia w odniesieniu do wierzącego podmiotu, kosztem wzrostu roli zaakceptowania w posłuszeństwie wiary dogmatycznej wiedzy teologicznej podawanej w autorytecie nauczania *magisterium Ecclesiae*²⁰.

Wydaje się zrozumiałe, że rozróżnione, a następnie rozerwane przez protestantyzm elementy: prawdy wiary i organizmu hierarchicznego, trudno było z powrotem połączyć wewnątrz katolicyzmu. Jednocześnie po katolickim przeakcentowaniu roli organizmu hierarchicznego kosztem misterium wewnętrznego poznania Bożego i nadprzyrodzonego oświecenia podmiotu ludzkiego w akcie wiary, trudno było przywrócić w teologii katolickiej równowagę tych elementów, doskonale tymczasem zrealizowaną w Akwinatowskiej koncepcji teologii jako wiary *in statu scientiae*.

Katolickie przeakcentowanie roli organizmu hierarchicznego Kościoła sprawiło bowiem nie tylko jakby przywrócenie greckiego dualizmu pomiędzy *theoria* i *praxis*, które przedsięwzięcie Akwinaty, wieńczące wcześniejsze wysiłki średniowiecznych twórców teologii jako nauki, zdołało przezwyciężyć, lecz nadto powodowało uzależnienie tworzenia *theoria* i jego wypracowywania od pracy dedukcyjno-sylogistycznej rozumu spekulatywnego bez (konieczności) udziału wiary ze strony ludzkiego podmiotu (w uproszczeniu)²¹. W konsekwencji teolo-

¹⁹ Por. tenże, *Les yeux de la foi*, w: tenże, *La Parole de Dieu (I). La foi dans l'intelligence*, Paris 1964, s. 22-23; tenże, *Position de la théologie*, s. 131-136; tenże, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 144-150.

²⁰ „C'est donc, sous prétexte de barrer la route à la «mystique» protestante et de proclamer la foi d'autorité avec tout son formulaire ecclésiastique, crurent devoir réduire le mystère intérieur de la connaissance divine, atténuer le rôle d'illumination surnaturelle dont l'assentiment propositionnel est le support. La foi n'est plus intrinsèquement surnaturelle, et, en toute rigueur, par les seules forces de ma raison, cédant à l'autorité incontestable de Dieu, je puis croire; c'est seulement *de fait*, pour être méritoire, que cette foi acquise s'entoure de pieuse confiance. Ainsi atténué ce par quoi la foi est assimilation à la connaissance intime de Dieu, la matière de cette assimilation n'avait plus que moindre importance, la valeur décisive de la foi étant dans la soumission dogmatique et non plus dans son contenu et ses objets” (tenże, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 130-131).

²¹ Por. tenże, *Święty Tomasz z Akwinu i teologia* [*Saint Thomas d'Aquin et la théologie*, Paris 1959], tłum. A. Ziernicki, W. Szymona, Kraków 1997, s. 66-67.

gia, będąca dla Akwinaty poznaniem zarówno kontemplacyjnym, jak i czynnym, stała się jedynie poznaniem spekulatywnym, wypływającym nie z mistycznej percepcji Boskiego Przedmiotu, lecz z „metafizycznych” tez o boskim Absolucie, wyprowadzanych z danych obiektywnych i subiektywnych²². Równocześnie zostało wprowadzone rozróżnienie między dogmatem i moralnością, a następnie także rozróżnienie między ascetyką, czyli działaniem ascetycznym, i mistyką, rozumianą jako kontemplacja mistyczna²³. W sumie utrwalona w strukturze teologii katolicka reakcja na protestanckie *sola fides*, *sola Scriptura* i *sola gratia*, przeakcentowująca rolę organizmu hierarchicznego Kościoła, doprowadziła do radykalnego odwrócenia perspektyw w koncepcji uprawianej teologii (w rzymskim katolicyzmie) – teologia, zamiast być skutkiem kontemplacji²⁴, ukazywała się jako prowadząca do kontemplacji *mysterium* objawiającego się Boga²⁵. Nie była to już nauka teologiczna w sensie Akwinaty, która potrafiła przewyżżyć konstytutywny rozdział w ludzkiej kondycji²⁶, zarówno w skutkach, jak i w samej strukturze, poprzez jedność życia, w którym działanie wypływa z pełni kontemplacji. Potrydencka teologia, zbudowana na pewnego rodzaju *anty*-wobec protestanckiej koncepcji objawienia Bożego i teologii wiary, nie widziała miejsca w swej strukturze nie tylko dla wiary, lecz także dla pobożności ludzkiego podmiotu²⁷. Dopowiedzmy, jedną z dalszych konsekwencji odwróconej perspektywy w teologii było potraktowanie Pisma Świętego jako zbioru argumentów za słusnością konkluzji, wyprowadzonych z metafizycznych tez o boskim Absolucie.

²² Por. tamże, s. 47-48.

²³ Por. tamże, s. 67. „L'introduction de propositions rationnelles dans l'élaboration de la foi n'est pas la corruption qu'on veut dire. Fondés sur l'unité d'une foi où la transcendance de la parole divine et le réalisme humain sont solidaires, nous repoussons toute rupture entre *mystique* et *théologie*, comme entre *positive* et *spéculative*” (tenże, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 145).

²⁴ W sensie wzbudzania refleksji teologicznej przez kontemplację.

²⁵ Por. tamże, s. 131.

²⁶ Czyli dualizm działania i kontemplacji. Por. tenże, *Święty Tomasz z Akwinu i teologia*, s. 65.

²⁷ „Entre la méditation et l'oraison «mystique», l'oraison «théologique» est le statut normal de la vie spirituelle, que les dons du Saint-Esprit ensuite libéreront, pour un plein épanouissement, des servitudes humaines de l'habitus vertueux. La théologie, la foi en oeuvre d'intelligence théologique, est vraiment et proprement un facteur de vie spirituelle. On ne fait pas de la théologie en ajoutant des *corollaria pietatis* à des thèses abstraites, coupées de leur donné objectif et subjectif, mais en se tenant dans l'unité profonde de l'ordre théologique” (tenże, *Position de la théologie*, s. 134; zob. także: tenże, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 145-146). „Nous ne cédon pas à la défaillance de certains thomistes du XVIIe siècle qui crurent devoir bâtir une *theologia mystica* par une extrapolation de la théologie spéculative: c'est qu'ils avaient d'abord perdu de vue le sens religieux de la théologie, tout comme d'ailleurs (car ce sont les mêmes!) ils avaient abandonné à une théologie dite positive ce retour permanent au donné par quoi seul, précisément, la science théologique peut renouveler sa sève religieuse” (tamże, s. 145).

2. SPOSÓB PRZEWYCIĘŻENIA KRYZYSU MODERNISTYCZNEGO WEDŁUG CHENU

Przyczynę zaistnienia w teologii katolickiej tak zwanego kryzysu modernistycznego stanowiło zastosowanie w pracy teologicznej ówczesznie nowej metody naukowej: historyczno-krytycznej²⁸. Spowodowało ono m.in. symboliczną interpretację dogmatów, uwydatnienie mistycyzmu religijnego, przedstawionego jako przeciwieństwo kościelnej zewnętrżności itd. I chociaż zastosowanie metody historyczno-krytycznej w badaniach teologicznych i egzegizie miało na celu zlikwidowanie dystansu pomiędzy stanem uprawianej teologii a współczesnym rozwojem nauki i jej metod, polegające na posługiwaniu się wypracowaną nową metodą przeprowadzania badań naukowych, to jednak wynik przedsięwzięcia nie przyniósł oczekiwanych efektów. Spowodował on kryzys doktrynalny, polegający m.in. na odarciu danych objawienia chrześcijańskiego z wymiaru nadprzyrodzoności, poddania w wątpliwość nadprzyrodzonego charakteru początków chrześcijaństwa²⁹. Oczywiście, naturalną reakcją *magisterium Ecclesiae* na usiłowania katolickich „modernistów” z początku XX stulecia nie mogła nie być obrona nadprzyrodzonego wymiaru Pisma Świętego, wartości dogmatów katolickich itd. W tym miejscu uwidacznia się różnica, jaka zarysowuje się pomiędzy stanowiskiem Chenu a alternatywą wyboru pomiędzy modernizmem i antymodernizmem, postulowanym w encyklice *Pascendi* (1907)³⁰ papieża Piusa X i wprowadzonym w życie i działalność teologiczną Kościoła (katolickiego) za pomocą nakazów i sankcji dyscyplinarnych³¹. Jednak w ocenie różnicy stanowisk wobec kwestii modernizmu i próby rozwiązania kryzysu doktrynalnego należy pamiętać o zachodzącej perspektywie czasowej pomiędzy proponowanym przez Chenu rozwiązaniem, zawartym w publikacjach z końca lat trzydziestych XX stulecia, a papieską (utożsamioną z *magisterium* Kościoła) reakcją na teologiczny modernizm, niemal równoczesną do zaszłych wydarzeń kryzysu modernistycznego w teologii katolickiej z początków XX wieku. Opierające się na swych poprzednikach i swoich własnych wynikach badań historyczno-teologicznych nad Akwinatowską koncepcją teologii jako wiary *in statu scientiae*³² stanowisko Che-

²⁸ Por. tenże, *La théologie est-elle une science?*, s. 45.

²⁹ Por. tenże, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 115.

³⁰ Por. „Acta Sanctae Sedis” 40 (1907), 596n.

³¹ „Contre les dangers d'un tel désarroi, l'encyclique *Pascendi* allait bientôt (sept. 1907) mettre en garde les valeurs essentielles de la révélation chrétienne et définir la doctrine catholique” (tenże, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 117). Zob. także: D. Kubicki, *Poszukiwania projektu teologii katolickiej opartej na realizmie Słowa objawionego w dziejach*, Poznań 2004, s. 104-119.

³² Chodzi o prace m.in.: A. Gardeila (por. A. Gardeil, *Le donné révélé et la théologie*, Paris 1909 [1931?]), J.-M. Lagrange'a (por. J.-M. Lagrange, *La méthode historique*, Paris 1903; tenże, *L'Évangile de Jésus-Christ*, Paris 1928; tenże, *M. Loisy et le modernisme. A propos des Mémoires*, Paris 1932), J.-M. Parenta (por. J.-M. Parent, *La notion du dogme au XIIIe siècle*, Paris 1932).

nu dystansuje perspektywę, w której jawi się jedynie alternatywna możliwość teologicznego modernizmu bądź teologicznego antymodernizmu. Chenu wyraża podwójne przekonanie – według niego, z jednej strony jest zjawiskiem naturalnym kształtowanie się w łonie uprawianej nauki nowych metod badawczych³³, i w tym względzie metoda historyczno-krytyczna może oddać niezwykle usługi badaniu teologicznemu danych objawionych³⁴, natomiast z drugiej strony kryzys doktrynalny ukazał nie tylko neoscholastyczną pseudodogmatykę³⁵, ale także błędną koncepcję teologii i wiary, jaka zdołała się ukształtować w okresie potrydenckim, a która powinna ulec zmianie ze względu na występujący błąd teologiczny pod błędem metodologicznym³⁶. Postulowana jest zatem przez Chenu odnowa uprawianej jemu współcześnie koncepcji teologii, czyli dziewiętnastowiecznej neoscholastyki (w uproszczeniu). Jego zdaniem, teologia powinna powrócić w perspektywę nakreśloną dla niej przez średniowiecznych twórców teologii jako nauki z Akwinatą na czele. W tej perspektywie teologia jako wierzący wysiłek opracowywania danych objawienia chrześcijańskiego, posiłkujący się, a jednocześnie uzależniony od obowiązującej aktualnie epistemologii i paradygmatu inteligibility, jest w stanie podążać za rozwijającą się wiedzą naukową i realizować modernistyczne wymaganie, w sensie czynienia refleksji nad wydarzającym się „dziś” i „teraz” życia ludzkich społeczności³⁷.

³³ „Malgré la gravité dramatique de cette situation, il s'agissait en vérité dans l'Église d'une crise de croissance, et donc, pour un organisme sain, d'un événement normal. Sans doute s'accompagnait-elle de quelques phénomènes d'intoxication et comme d'un déséquilibre fonctionnel, nécessitant une réaction de défense; mais c'était là troubles passagers, et l'envers d'une opération spirituelle de grande envergure et de fécondité magnifique: la foi, et, en elle, la science théologique, prenant possession d'instruments rationnels nouveaux. Ainsi était-il arrivé à plusieurs reprises, selon les cycles de culture, dans la chrétienté d'Occident: au temps de la renaissance carolingienne, lorsque la critique grammaticale s'inséra dans la lecture des textes sacrés, puis à la renaissance des XII-XIIIe siècles, à deux reprises, lorsque Abélard fit de la dialectique un instrument de la théologie et lorsque l'entrée d'Aristote révéla à la raison chrétienne l'idéal grec de la science. A chaque fois, ces «renaissances» se présentèrent au premier choc chargées de menaces pour la foi, et de fait elles suscitèrent à chaque fois un «humanisme» dont l'ivresse troubla l'esprit chrétien; ainsi saint Thomas fit-il auprès de certains figures de naturalisme païen pour avoir introduit en chrétienté la philosophie aristotélicienne des natures et la science rationnelle qu'elle fonde. Aujourd'hui, après la grammaire, après la dialectique, après la science, c'était l'histoire qui se proposait comme instrument rationnel à la théologie” (tenze, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 117-118).

³⁴ Por. tamże, s. 139.

³⁵ „Les relents de ce malaise durèrent jusqu'en plein XXe siècle. La formation d'une «méthode historique» se heurta alors à un pseudo-dogmatisme, et l'erreur moderniste troubla la recherche saine d'une juste articulation entre l'établissement du donné révélé et son élaboration doctrinale. Historicisme et théologisme, excès opposés, furent le mauvais effet de ce schisme entre théologie positive et théologie spéculative” (tenze, *La théologie est-elle une science?*, s. 111).

³⁶ „Il y avait là non seulement méconnaissance d'un ordre légitime de recherches, sur le plan de l'histoire, mais erreur théologique, s'il est vrai que c'est la loi même de l'économie de la révélation que Dieu se manifeste par et dans l'histoire, [...] où l'esprit de l'homme le peut atteindre” (tenze, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 136).

³⁷ Opis koncepcji Akwinaty oraz jakby uwspółcześnionej jego koncepcji wypełnia dzieło teo-

3. AKTUALNOŚĆ TEOLOGICZNYCH ANALIZ CHENU, DOTYCZĄCYCH KRYZYSU MODERNISTYCZNEGO W MYŚLI KATOLICKIEJ NA POCZĄTKU XX STULECIA, WOBEC WSPÓŁCZESNEGO PRZEWYCIĘŻENIA TENDENCJI POSTMODERNISTYCZNYCH

Zrealizowana na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX stulecia³⁸ odnowa teologii katolickiej doprowadziła do soborowego (Vaticanum Secundum) *aggiornamento* Kościoła (katolickiego). Wynikająca z niej pastoralna odnowa życia pozytywnego Kościoła rzymskokatolickiego została z kolei zrealizowana w nim na miarę możliwości wprowadzenia zmian i transformacji, uwarunkowanych ówczesnym stanem politycznym, ekonomicznym itd. ludzkich społeczności. Innymi słowy, nie została ona zaprowadzona w jednakowym stopniu i z jednakową intensywnością we wszystkich Kościołach lokalnych integralnego organizmu instytucjonalno-hierarchicznego Kościoła rzymskokatolickiego, niejednokrotnie rozciągając się w swej realizacji aż po dzień dzisiejszy. Jednak współczesność początków XXI wieku charakteryzuje się radykalną zmianą warunków życia ludzkich społeczności. Przyczynił się do tego głównie postęp technologiczno-informatyczny aktualnej cywilizacji, określanej mianem techniczno-komunikacyjnej. W takim kontekście aktualność teologicznych analiz M.-D. Chenu, odnoszących się do przyczyn zaszłego w teologii katolickiej kryzysu modernistycznego w początkach XX stulecia i sposobu jego rozwiązania, dystansującego ówczesną alternatywę wyboru pomiędzy modernizmem a antymodernizmem, zdaje się nie tracić na aktualności. Nie chodzi jednak o zaistniały kryzys doktrynalny w wyniku zastosowania metody historyczno-krytycznej w uprawianej refleksji teologicznej w neoscholastycznej koncepcji teologii, lecz o uzyskanie, na przykładzie kryzysu modernistycznego w teologii katolickiej, dojrzałej świadomości: (1) roli poprawnej koncepcji teologii i wiary, (2) przemian, jakim podlega teologia, wpisująca się w perspektywę wyznaczoną przez jej średnio-wiecznych twórców ze św. Tomaszem z Akwinu na czele, towarzysząca nieustannej ewolucji życia ludzkich wspólnot, wobec których teologia pełni służebną rolę. Powtórne przeanalizowanie przyczyn zaszłego w teologii katolickiej kryzysu doktrynalnego i sposobu rozwiązania, zaproponowanego przez Chenu i zrealizo-

logiczne Chenu. Por. najważniejsze jego prace czy fragmenty prac: tenże, *Une école de théologie: le Saulchoir*, s. 130-134; tenże, *La théologie est-elle une science?*, s. 39-62; tenże, *Święty Tomasz z Akwinu i teologia*, s. 36-51; tenże, *La raison psychologique du développement du dogme d'après saint Thomas*, w: *La Parole de Dieu (I). La foi dans l'intelligence*, Paris 1964, s. 51-62; tenże, *Contribution à l'histoire du traité de la foi. Commentaire historique de Ila Ilae, q.I, a. 2*, w: tamże, s. 31-50; tenże, *Introduction à l'étude de saint Thomas d'Aquin*, Paris 1950, s. 44-65, 126-131, 167-169.

³⁸ Wyływała ona z teologicznego renesansu, zapoczątkowanego przez szkołę teologiczną w Tybindze w pierwszej połowie XIX stulecia (J.A. Möhler), przejętego następnie i kontynuowanego w pierwszej połowie XX wieku m.in. przez francuskojęzyczne środowisko teologiczne dominikanów (*Le Saulchoir*) i jezuitów (Lyon-Fourvière), w nurcie szeroko zakrojonego programu studiów tomistycznych od drugiej połowy XIX stulecia (w uproszczeniu).

wanego przez teologów odnowy teologicznej, czyli teologów *nowej teologii*³⁹, może nadto przyczynić się do (3) pogłębienia refleksji nad zachodzącymi w teologii tzw. kryzysami wzrostu, wynikającymi ze stosowania w nich nowych metod badawczych, wypracowywanych w łonie nauki jako takiej.

Uzasadnienie trzech powyższych wektorów aktualności analiz M.-D. Chenu, dotyczących teologicznego kryzysu modernistycznego, ograniczymy do podwójnej perspektywy.

(1). Koncepcja teologii jako dyscypliny naukowej została uzależniona od ulegającego przemianie (w sensie rozumienia konceptu) *theoria* (wówczas Arystotelesa), lecz niezmiennie okazały się dwa rysy aktu wiary w Jezusa Chrystusa, które rozpoznała i uwydatniła w swej koncepcji teologii-nauki: (1) jedności (wyznawanej) ewangelicznej wiary (pasji Ewangelii) i życia, w którym aktywna miłość do ludzi jest w sensie dosłownym miłością do Chrystusa w drugim człowieku, w naszych braciach⁴⁰, oraz (2) wymóg wiary, jako tego osobowego ukierunkowania na Boga oraz ku Bogu żywemu, objawiającego w Chrystusie swój zbawczy zamiar wobec świata, wobec ludzkości i wobec danego człowieka/mnie pośród tej ludzkości.

(2). Obowiązujące współcześnie kategorie naukowości (*Verstehen*) pozwalają na rozpoznanie ludzkiego podmiotu w jego istnieniu (byciu) wspólnie z innymi ludzkimi podmiotami, zanurzonemu w Byciu. W tej perspektywie nabiera niezwykłej wagi rozpoznanie człowieka jako integralnego podmiotu wewnątrz społeczności ludzkich podmiotów, w której żyje i dzięki której wzrasta, a także dojrzewa w człowieczeństwie, rozwijając swą osobowość poprzez swe zaangażowania fizyczno-intelektualne w niej w perspektywie swego osobowego religijnego odniesienia do [transcendentnemu] *sacrum*, wyrażające się w jego życiowej postawie i poszczególnych działaniach zewnętrznych (postępowaniu moralnym). W tym kontekście szczególnie aktualne są teologiczne analizy Chenu, dotyczące zachodzącego nierozzerwalnego związku pomiędzy reformą i humanizmem⁴¹,

³⁹ Por. D. Kubicki, *Le Saulchoir* czyli „wypadek” teologiczny lat czterdziestych XX wieku.

⁴⁰ Por. M.-D. Chenu, *Święty Tomasz z Akwinu i teologia*, s. 66.

⁴¹ Chenu zwraca uwagę na znaczenie terminów: *renesans* i *reforma*, które około 1500 roku były używane zamiennie w języku chrześcijańskim. „*Re-nasci* et *re-formari* s’appliquaient aussi bien au spirituel qu’au temporel. *Reformatio*, au sens de saint Augustin, exprimait une réincarnation de l’idée qui venait informer les réalités terrestres, une emprise du divin, de l’idéal divin, qui s’incarnait à nouveau” (M.-D. Chenu, *La foi en chrétienté*, w: tenże, *La Parole de Dieu* (II). *L’Évangile dans le temps*, Paris 1965, s. 111). „*Reformatio*: l’aspiration évangélique trouvait donc l’expression dans la spiritualité d’Augustin, animateur de ces évangélismes précisément. *Se re-former*, retrouver sa « forme », c’est-à-dire sa consistance intérieure, sa stabilité de nature, redevenir soi-même sans dissemblance, sans dualité de soi et de l’autre, dans la plénitude de son « idée » exemplaire, être vrai : par ce formulaire platonicien de la réalité des êtres, dans lequel Augustin avait exprimé sa métaphysique chrétienne, on peut comprendre à quelle profondeur ontologique [...] portait ce besoin de rénovation” (tenże, *Reformes de structure en chrétienté*, w: tamże, s. 45).

składających się na kolejne renesanse w dziejach cywilizacyjnej społeczności Europy – zwłaszcza w odniesieniu do nowożytnego kolapsu katolickiej myśli teologicznej, podczas którego średniowieczne przeczucia dotyczące, na przykład, duchowości ludzkiej pracy nie zostały rozwinięte, a zostały ideologicznie zinterpretowane w XIX stuleciu, wyzwalając marksistowski ateizm i jego współczesną żywotność pośród m.in. chińskiej i afrykańskiej społeczności. Powyższe nabiera wyjątkowej wagi wobec groźby wymarcia społeczności europejskiej oraz demograficznego wzrostu ludzkich wspólnot narodowych pozostałych kontynentów, a zwłaszcza kontynentu afrykańskiego i azjatyckiego z potężnie wzrastającą społecznością Chin.

RÉSUMÉ

Marie-Dominique Chenu et le dépassement du crise moderniste

Sans doute l'événement majeur qui s'est produit dans la chrétienté (catholique) du XX siècle passé est-il l'oeuvre du Vatican II. Il n'était pas possible du renouveau de la théologie qui débutait par le dépassement du crise moderniste dans la pensée théologique. Auteur essaye d'analyser la démarche intellectuelle de Marie-Dominique Chenu OP (1895-1990) pour que la théologie puisse naître de la lumière que projette sur l'intelligence un événement de salut qui se déroule aujourd'hui et qu'elle ne se déduise pas d'une Parole de Dieu qui aurait été mise à l'abri dans les réserves du Saint-Office.

Mots clés

absolutisation de saint Thomas d'Aquin, absolutisation des énoncés magistériels dogmatiques, *aggiornamento* de l'Église à l'époque du mondialisation, crise moderniste, intelligence de la foi, modernisme, Parole de Dieu, relatif des énoncés magistériels dogmatiques, renouveau de la théologie, théologie comme la foi *in statu scientiae*